

TERRITORIAL STRUCTURE OF FORMS OF POPULATION SELF-ORGANIZATION IN UKRAINE

Svetlana OLIINYK

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
olinik.svtlana@mail.ru*

Abstract: The territorial structure of self-organization of the population in Ukraine is important criterion which can be used when developing new administrative-territorial state system and at territorial association of the population. Nowadays, the territorial structure of self-organization of the population in Ukraine is characterized by the specific organization caused by lack of vertical subordination, existence of the principles of horizontal communications and the horizontal relations, lack of features of the territorial structure inherent in economic systems with production functions. The territorial structure of self-organization of the population in Ukraine is presented in the form of the centers, dot object and sometimes areal formations. Forms of self-organization of the population in the majority have no certain type of territorial structure and are formed dispersally depending on an initiative of the population of a certain territory and administrative division. Forms of self-organization of Ukrainian population are concentrated at a grassroots level and include a village, a community, a settlement of city type, a district, a city, where lives all population of the country. In turn, the levels of region and country are virtual levels that act as the uniting basis for the centralized coordination.

Key words: self-organization forms of the population, territorial structure, elements of territorial structures, distribution features of self-organization forms of the population

UDC: 911.3

ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ФОРМ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Світлана ОЛІЙНИК

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
olinik.svtlana@mail.ru*

Анотація: Територіальна структура самоорганізації населення в Україні є вагомим критерієм, що може використовуватись при розробці нового адміністративно-територіального устрою країни та врахування при територіальному об'єднанні громад. В наш час територіальна структура самоорганізації населення в Україні характеризується специфічною територіальною організацією, що спричинена відсутністю вертикальної підпорядкованості, наявністю принципів горизонтальних зв'язків та горизонтальних відносин, відсутністю особливостей територіальної структури, що притаманні господарським системам з виробничими функціями. Територіальна структура самоорганізації населення в Україні представлена у вигляді точкових, а подекуди ареальних утворень та центрів. Форми самоорганізації населення здебільшого не мають визначеного типу територіальної структури та утворюються розпорознено залежно від ініціативи населення певної території та адміністративного поділу. Форми самоорганізації населення України зосереджені на низовому рівні і включають село, селище, район, місто, де проживає все населення країни. В свою чергу рівень області та країни є віртуальними рівнями, і є об'єднуючою основою для централізованої координації.

Ключові слова: форми самоорганізації населення, територіальна структура, елементи територіальної структури, особливості поширення форм самоорганізації населення

УДК: 911.3

Вступ. Постановка проблеми. На сьогоднішній день в соціально-економічній географії територіальна структура форм самоорганізації населення є мало вивченою сферою, тому що в науці приділялась більша увага вивченню територіальної структури виробничих суспільно-територіальних систем,

що обмежувалось лише описом особливостей галузевого складу і рівнів концентрації певних видів виробництв в окремих ареалах, а також у зв'язку з відсутність загального законодавчого акту, який би надавав пояснення щодо процесу самоорганізації населення, територіальної структури і елементів які вона включає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Територіальна структура самоорганізації населення в Україні є мало досліджуваною темою і зустрічається здебільшого в наукових дослідженнях у вигляді поодиноких випадків описів регіонального поширення форм самоорганізації населення України.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Метою даної статті є розроблення територіальної структури форм самоорганізації населення, дослідження територіального розміщення та особливості виникнення центрів високого та низького рівня концентрації форм самоорганізації населення.

Виклад основного матеріалу. Територіальна структура – одне з поширених понять в економіко-географічній літературі останніх років, що використовується для позначення цілісних територіальних утворень (економічних районів, агломерацій, центрів). Часто поняття «територіальна структура» поєднують з такими поняттями, як «структура», «формування», «організація».

Територіальна структура – це співвідношення і взаємне розміщення різних форм територіального зосередження діяльності людини; такі форми ще називають елементами територіальної структури (зони, райони, вузли, центри, пункти тощо) [3].

Територіальна структура, в широкому розумінні, відображає певну територіальну побудову певної системи, на основі вивчення якої можна скласти уявлення про розміщення територіальних сукупностей.

Територіальна структура суспільної діяльності дає інформацію про основні риси розміщення продуктивних сил, центри тяжіння суспільного життя, найважливіші траси суспільно-географічних зв'язків, мозаїчність різних ареалів [4].

За своїм змістом елементи територіальної структури поділяються на інтегральні, міжгалузеві; галузеві.

Елементи територіальної структури можуть бути **зональними**, які в свою чергу поділяються на інтегральні і спеціалізовані, **регіональними** (мають державні політико-адміністративні кордони), **локальними** (представлені господарськими вузлами, центрами, пунктами, агломераціями, ареалами «кущами» тощо).

Закомпозиційною ознакою елементів територіальної структури бувають точковими, лінійними і вузловими утвореннями.

Регіонально вони формують відповідний тип територіальної структури, який може бути радіально-кільцевим, прямокутно-регулярним, лінійно-вузловим, багатоядерним, приморським тощо).

Територіальна структура об'єкту характеризує співвідношення і взаємне розміщення різних форм територіального зосередження діяльності людини.

Територіальна структура форм самоорганізації населення – це сукупність в певний спосіб взаєморозміщених елементів, поєднаних соціальною активністю населення певної території з метою вирішення соціально-економічних проблем регіонів на всіх рівнях.

Основними особливостями форм самоорганізації населення, що впливають на формування

територіальної структури, є:

- відсутність вертикальної підпорядкованості форм самоорганізації один одному, як це ми звикли спостерігати в органах державної влади;
- діяльність форм самоорганізації базується на принципах горизонтальних зв'язків та горизонтальних відносин;
- самостійність у своїй діяльності;
- відповідно до вимог законодавства певні форми самоорганізації не можуть утворювати два або більше однакових за функціональністю об'єкти на певній території;
- форми самоорганізації населення не включені в державні структури і покликані функціонувати для реалізації інтересів та ініціатив населення (громад, окремих громадян);
- форми самоорганізації населення не продукують виробничу продукцію, а є постачальником соціальних послуг та благ;
- форми самоорганізації населення пов'язані з добровільною діяльністю громадян;
- форми самоорганізації населення, як правило, не охоплюють велику територію свого розташування та реєстрації, проте вплив їх діяльності може поширюватися далеко за межі їх розташування (міжнародні громадські організації, всеукраїнські тощо);
- надання якісних та ефективних соціальних послуг, у тому числі тих, які не можуть забезпечити ані комерційні, ані державні установи (переважно способи вироблення інноваційних підходів до забезпечення таких послуг) [3];
- організація громади для самостійного задоволення їхніх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат з боку держави.

Територіальна структура форм самоорганізації населення є досить специфічним утворенням, тому що не є господарською системою, з виробничими функціями.

За композиційною ознакою форми самоорганізації населення, як елементи територіальної структури виступають у вигляді точкових, а подекуди ареальних утворень та центрів. Форми самоорганізації населення здебільшого не мають визначеного типу територіальної структури та утворюються розпорошено залежно від ініціативи населення певної території та адміністративного поділу.

Точкові утворення представлені формами самоорганізації населення, що розміщені на території окремими об'єктами.

Специфічним прикладом ареального утворення форм самоорганізації населення в Україні є м. Київ, що відрізняється великим рівнем концентрації різних форм самоорганізації населення. Київ як столиця і як найбільше місто України (2 845 023 осіб) має притягальну силу для великої кількості населення, яке потребує задоволення соціально-економічних потреб, що важко повністю забезпечити лише роботою державних органів влади.

Місто перенасичене промисловими під-

приємствами та забудовами, як промисловими, офісними, так і житловими із застарілим станом, що породжує проблеми з наданням соціально-економічних послуг і створює передумови розвитку великої кількості форм самоорганізації населення.

Станом на початок 2013 року в м. Києві нараховувалося 13429 форм самоорганізації населення, з яких найбільший відсоток припадає на громадські та благодійні організації – 87%, (яскравими прикладами благодійних та громадських організацій в м. Києві є Всеукраїнський Благодійний Фонд «Соціальне партнерство», Благодійна організація «Школа-Сходинки», Міжнародний благодійний фонд «Карітас України», Фонд «Відродження», Міжнародна благодійна організація «Фонду Східна Європа» та інші, серед громадських організацій виділяються – Всеукраїнська громадська організація «Коаліція захисту прав інвалідів та осіб із інтелектуальною недостатністю», Всеукраїнська громадська організація інвалідів «Берегиня-Україна», Український фонд сприяння населенню у вирішенні житлових проблем «Ваш дім», Всеукраїнська Рада зі сталого розвитку, Спортивна громадська організація «Дитячо-юнацька футбольна ліга України» та інші), об'єднання співвласників багатопверхового будинку, органи самоорганізації населення та кооперативи складають 13%.

Загалом, сьогодні в Україні спостерігається велика різниця між регіонами України в територіальній структурі та культурі активності утворення форм самоорганізації населення, що є віддзеркаленням історії, діяльності, менталітету того чи іншого краю.

На основі ранжування та групування кількості форм самоорганізації за регіонами в розрахунку на 1000 осіб станом на 2013 рік визначено, що рівень концентрації форм самоорганізації населення в м. Севастополі, м. Києві, АР Крим, Одеській, Миколаївській, Львівській, Херсонській, Київській, Волинській, Тернопільській областях є високим, в Івано-Франківській, Черкаській, Дніпропетровській, Чернівецькій, Запорізькій, Донецькій, Закарпатській, Полтавській, Харківській, Луганській, Сумській областях є середнім, низький рівень – в Чернігівській, Житомирській, Рівненській, Вінницькій, Кіровоградській та Хмельницькій областях.

Потрібно також враховувати, що таке визначення центрів зосередження форм самоорганізації населення є не досить об'єктивним, бо на територіальне розміщення форм самоорганізації населення в даному випадку впливає кількість населення в регіонах, що відрізняються один від одного в залежності від природних та соціально-економічних умов.

Згідно з даними Державного комітету статистики України та Єдиного Державного Реєстру Підприємств та Організацій України в Україні станом на 2013 рік зареєстровано: органів самоорганізації – 1421, громадських організацій (включно з міжнародними, всеукраїнськими, місцевими організаціями, їх осередками, філіями та відокремленими структурними підрозділами) – 91317, благодійних організацій (включно з міжнародними,

всеукраїнськими, місцевими організаціями, їх осередками, філіями та відокремленими структурними підрозділами) – 14798, об'єднань співвласників багатоквартирного будинку – 15018, кооперативів – 5561 [2].

За сумарною кількістю форм самоорганізації населення, за даними Державного комітету статистики України основними центрами зосередження форм самоорганізації населення є м. Київ – 13429, Донецька – 9459, Львівська – 7064, Дніпропетровська – 6900, Одеська області – 6710 (див. рис. 1).

Основними чинниками, що впливають на поступове формування центрів концентрації форм самоорганізації населення, стали: високий рівень урбанізації, що суттєво впливає на поширення та утворення форм самоорганізації населення, притаманних міському населенню (рівень урбанізації територій складає 60-100%); експортно-орієнтовна модель економіки регіонів; центри зосередження «капіталу»; інвестиційна привабливість регіонів (станом на 2013 рік індекс інвестиційної привабливості регіонів у Львівській області складав – 1,48 бала (2 місце в рейтингу інвестиційної привабливості регіонів України), Донецькій області – 1,47 бала (3 місце), м. Києві – 1,45 бала (4 місце), Дніпропетровській області – 1,44 бала (5 місце), АР Крим – 1,43 (6 місце) [5]; наявність міської інфраструктури, незадовільний стан житлово-комунальної інфраструктури; велика кількість населення, що проживає у ветхому та аварійному житловому фонді (Донецька область – 18590 осіб проживає в ветхих житлових приміщеннях, а 4016 – в аварійних; Дніпропетровська область – 11777 – у ветхих, 1108 – у аварійних; Одеська область – 10223 – у ветхих, а 1300 – аварійних); наявність центральних органів виконавчих влади в регіонах та потужних осередків політичних партій; наявність великих платників податків, які в свою чергу виступають «спонсорами» для форм самоорганізації населення; освіченість населення регіонів у діяльності, що здійснюється в процесі самоорганізації населення; високий культурний чи інтелектуальний потенціал самоорганізації регіону.

Ще одним вагомим чинником утворення форм самоорганізації населення є вплив високоурбанізованих міст, який поглиблює територіальну поляризацію, що в свою чергу характеризує високу концентрацію активної самоорганізаційної діяльності населення в зонах активного впливу великого міста.

Прикладом такого процесу може бути Львівська область, де найбільшим центром є м. Львів, що виступає центром концентрації форм самоорганізації населення як в області, так і в Україні.

Станом на 1 січня 2014 року в м. Львові зосереджено 36457 (Львівська область – 69667) форм самоорганізації. Райони, що межують з м. Львовом, характеризуються високою концентрацією форм самоорганізації населення (Пустомитівський район – 2942, Жовтківський район – 2082, Яворівський район – 2260, Золочівський район – 1524, Городецький

район – 1461, Сокальський район – 1411).

За даними Державного комітету статистики України, найменша кількість форм самоорганізації спостерігається в Кіровоградській – 2005, Чернівецькій - 1823, Чернігівській – 1794 областях та м. Севастополі – 1571.

Одними з головних причин відставання регіонів у створенні форм самоорганізації населення є висока густота сільських поселень і відповідно високий рівень сільського населення, відсутність міської житлово-комунальної інфраструктури (відсутність ЖЕКів, низький рівень ОСББ, високоповерхівок), високий рівень населення старшого віку (Чернігівська область – 18,7%, Кіровоградська область – 17 %, Чернівецька область -14 %, м. Севастополь – 15,5%), низький рівень інвестиційної привабливості регіонів (Чернігівська область – 1,3 (21 місце в рейтингу інвестиційної привабливості регіонів України), Кіровоградська область – 1,29 (24 місце), м. Севастополь – 1,24 (26 місце), Чернігівська область – 1,22 (27 місце) [5], недовіра до діяльності недержавних організацій, низький рівень ініціативного потенціалу сільського населення, низька інституційна підтримка з боку органів місцевого самоврядування та виконавчих органів влади, інформаційна ізоляція сільського населення та недостатнє забезпечення інформаційно-пояснювальної і навчально-консультаційної роботи, відсутність дієвих програм державної підтримки розвитку регіонів.

Саме в цих регіонах території з високим рівнем сільського населення самоорганізаційна діяльність здійснюється у напрямі співпраці територіальних громад з міжнародними організаціями, які ініціюють впровадження проектів розвитку в енергетиці, водопостачанні, охороні навколишнього середовища, охороні здоров'я та інших.

При визначенні регіонів з високою і низькою концентрацією форм самоорганізації населення на основі кількісного підрахунку потрібно враховувати, що це є суб'єктивна думка автора, відтак іншими науковцями може бути введено до переліку або забрано з нього певні форми самоорганізації населення, що може призвести до зміни картини розташування форм самоорганізації.

На сьогоднішній день усі форми самоорганізації населення зосереджуються на низовому рівні і включають село, селище, район, місто, тому що саме на цих рівнях проживає все населення країни.

Рівень області та країни є віртуальними рівнями, які є об'єднуючою основою для централізованої координації.

Рівень села охоплює діяльність міжнародних організацій (проекти розвитку), органів самоорганізації населення (сільські комітети), кооперативів (здебільшого агропромисловий), об'єднань співвласників багатоповерхового будинку (ОСББ) за умови наявності багатоповерхових будинків.

Рівень громади (об'єднує в собі до 10 сіл (8-10 тис. чол.), охоплює діяльність міжнародних організацій (проекти розвитку), органів самоорганізації населення (сільські комітети), кооперативів (здебільшого

агропромислових), об'єднань співвласників багатоповерхового будинку (ОСББ).

Рівень селища міського типу охоплює діяльність міжнародних організацій (проекти розвитку), органів самоорганізації населення (селищні комітети), філій, відділень, представництв та інших структурних осередків організацій іноземних держав, кооперативів, об'єднань співвласників багатоповерхового будинку (ОСББ) за умови наявності багатоповерхових будинків, місцевих громадських та благодійних організацій, місцевих осередків всеукраїнських, міжнародних громадських організацій.

У своїй основі **рівень району** додатково включає ще й рівень міста, саме тому, крім діяльності міжнародних організацій (проекти розвитку), місцевих, всеукраїнських, міжнародних громадських та благодійних організацій, спілок громадських організацій до загальної сукупності форм самоорганізації населення на регіональному рівні зараховують органи самоорганізації населення (будинкові, вуличні, квартальні, мікрорайонів, житлових комплексів та інші комітети), об'єднання співвласників багатоповерхового будинку (ОСББ), кооперативи.

За змістом територіальна структура форм самоорганізації населення є інтегральною, бо поєднує взаємодію населення, державних органів влади, бізнес-сектору, міжнародних організацій, суб'єктів у сферах виробництва, розподілу та споживання матеріальних і нематеріальних благ.

Характеризуючи територіальну структуру форм самоорганізації населення, не варто забувати, що систему самоорганізації населення України складають не тільки форми самоорганізації населення, а й організації, що співіснують разом з формами самоорганізації в одній паралелі та здійснюють координаційну і партнерську діяльність. На рівні області, столиці та країни крім форм самоорганізації населення функціонують координатори діяльності форм самоорганізації населення та державні органи виконавчої влади, що виконують партнерські та підтримуючі функції.

На сьогодні координаторами та партнерами діяльності форм самоорганізації можна вважати:

- **представництва міжнародних організацій**, які здійснюють освітницько-культурну діяльність (проведення навчання, створення сучасних центрів навчання, інформаційних шкіл в он-лайн форматі, видання періодики, як зарубіжних авторів, так і національних науковців та аналітиків, виконання звітів та аналітичних робіт), створюють проекти розвитку територій, надають фінансову допомогу (50% фінансування проектів розвитку йде від міжнародних організацій);

- **регіональні ресурсні центри**, які координують діяльність органів самоорганізації населення, здійснюють консультації, як створити та налагодити роботу ОСНів, досліджують умови для їх існування, розробляють рішення для їх розвитку, громадської участі, лобіюють їх участь у прийнятті рішень органів місцевої влади, інформують населення,

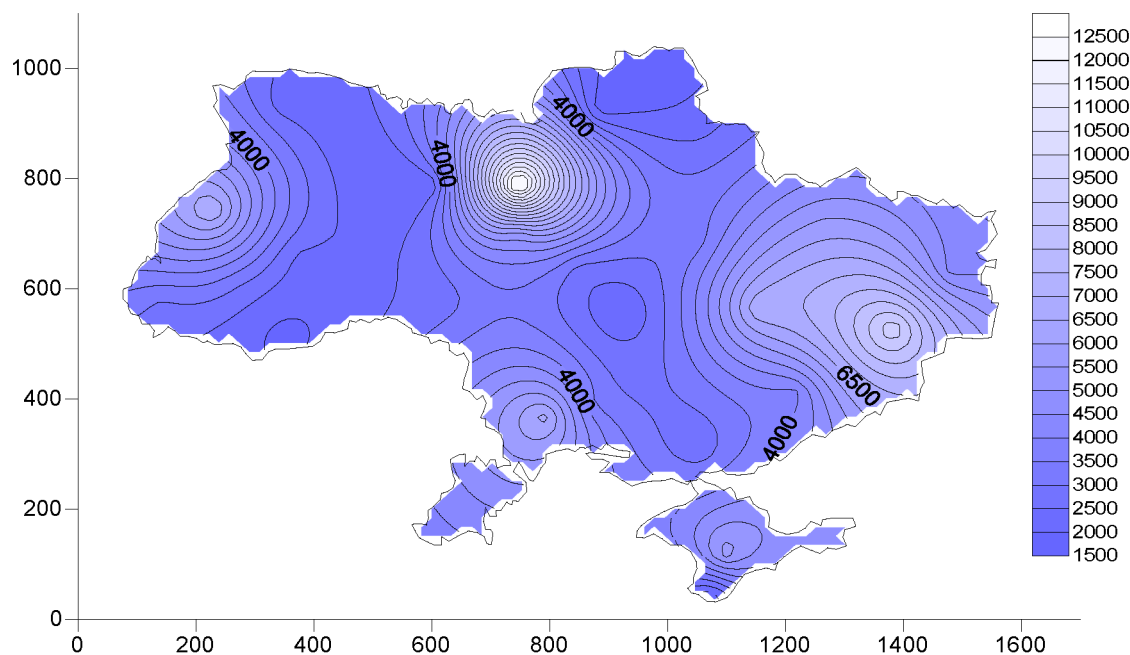

Рис. 1. Картосхема концентрації форм самоорганізації населення в Україні.
Побудовано за матеріалами [2]

щодо їх ролі в місцевих справах, навчають активістів, організують круглі столи з представниками громадськості та влади. Регіональні ресурсні центри знаходяться в містах Києві, Дніпропетровську, Миколаєві, Львові, Луганську, Луцьку, Херсоні, трьох промислових районах АР Крим;

Для підтримки розвитку кооперації та співпраці між владою та громадянами Проектом ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду» було створено 23 обласні ресурсні центри громад та 200 районних ресурсних центрів;

Національний ресурсний центр зі сталого місцевого самоврядування створений при Всеукраїнській асоціації органів місцевого самоврядування «Українська асоціація районних та обласних рад» робота якого спрямована на сприяння та удосконалення процесу місцевого врядування на основі співучасті та сталого розвитку;

Всеукраїнська громадська організація «Асоціація сприяння самоорганізації населення», діяльність якої сприяє об'єднанню та підтримці організацій та людей, які прагнуть поліпшити якість життя у своїй громаді, вирішують місцеві проблеми спільно, намагаються вплинути на дії органів влади. Асоціація в Україні має 12 регіональних відділень (міста Київ, Запоріжжя, Кіровоград, Львів, Миколаїв, Луганськ, Одеса, Суми, Херсон, Чернівці, Макіївка, с. Врадівка Миколаївської області).

На базі Асоціації створено **Всеукраїнський центр підтримки органів самоорганізації населення**.

До організацій, що виконують партнерські та підтримуючі функції, можна віднести: **державні органи, що здійснюють легалізацію громадських об'єднань** (Державна реєстраційна служба України, яка здійснює свої повноваження через структурні підрозділи головних управлінь Міністерства юстиції

України в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі, а також районних, районних у містах, міських, міськрайонних та міжрайонних управлінь юстиції); **одноособові представники, управління/відділи у державних органах виконавчої влади, структурні підрозділи центральних виконавчих органів влади**, які координують співпрацю форм самоорганізації з державними органами під час вирішення загальних місцевих проблем, здійснюють роз'яснювальну роботу щодо нормативних норм у сферах, що стосуються діяльності форм самоорганізації населення, здійснюють законодавче забезпечення діяльності форм самоорганізації населення

Висновки і перспективи подальших довідок
На сьогоднішній день можна впевнено констатувати, що в Україні поступово формується територіальна структура форм самоорганізації населення, що підтримується з боку владних органів та міжнародних організацій. Така активна демократична тенденція в умовах децентралізації місцевого самоврядування та погіршення соціально-економічного рівня розвитку регіонів України сприятиме повноцінному забезпеченню соціально-економічних потреб населення, консолідації зусиль громадськості для залучення додаткових ресурсів та вирішення проблем на місцевому рівні.

References:

1. *Gromads'ki organizacii v Ukraïni u 2012 roci: statističnij būleten'* [Public organizations in Ukraine in 2012: Statistical Bulletin]. Kyiv, 2013, 156 p. (In Ukrainian).
  2. *Kil'kist' sub'ektiv v ÊDRPU za organizacijno-pravovimi formami gospodaruvannâ za regionami za period 2009-2013 rr.: Vidpovid' Deržavnoi službi statistiki Ukraïni na informacijnij zapit від 04.06.2013 #15.1-20/725 ПІ* [The number of subjects in the Unified State Register for legal forms of enterprises by region for the period 2009-2013: the Answer of the State Statistics Service of Ukraine on information request from 04.06.2013 No. 15.1-20/725 ПІ]. (In Ukrainian).
  3. Palamarčuk M. M., Palamarčuk O. M. *Ekonomična i social'na geografiâ Ukraïni z osnovami teorii: Posibnik dlâ vikladačiv ekonomičnih i geografičnih fakul'tetiv vuziv, naukovih pracivnikiv, aspirantiv* [Economic and social geography of Ukraine with the basics of the theory: handbook for teachers of economic and geographical faculties of universities, researchers, postgraduate students]. Kyiv, 1998, 416 p. (In Ukrainian).
  4. Pistun M. D. *Osnovi teorii suspil'noi geografiï* [Theoretical fundamentals of human geography]. Kyiv, 1996, 231 p. (In Ukrainian).
  5. *Rejting Īnvesticijnoi privablivosti regioniv* [Rating of investment attractiveness of regions]. Access mode: http://www.invest-lvivregion.com/UserFiles/File/Rejting_invest.pdf. (In Ukrainian).
  6. Vinnikov O. Ū., Krasnosil's'ka A. O., Laciba M. V. *Pokazniki rozvitku gromadâns'kogo suspil'stva v Ukraïni* [Indicators of civil society development in Ukraine]. Kyiv, 2012, 80 p. (In Ukrainian).
  7. *Website of the Ukrainian Public Organization "Association for promotion of self-organization of population"*. Access mode: <http://samoorg.com.ua>. (In Ukrainian).
-
-